ISSN -2583-147X(P), Vol.- 8, Issue No. VIII, November 2022
Bastabatara Pariprakash Prachee
Peer Reviewed and Referred Research Journal

ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନପାତ୍ର ଓ ଚେତନାର ଉତ୍ତରିତ ପଥ : ବୈକୁଣ୍ଠନାଥଙ୍କ 'ଯାତ୍ରାସଙ୍ଗୀତ'

ଡ. ବିଦ୍ୟୁତପ୍ରଭା ରାଉତ

ଯେଉଁ କେତେଜଣ ତରୁଣ କବିଙ୍କୁ ନେଇ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସବୁଜ ଯୁଗର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଥିଲା, ସେମାନଙ୍କ ମଧରେ କବି ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ ଥିଲେ ଅନ୍ୟତମ । ସତ୍ୟବାଦୀ ଯୁଗଆଦର୍ଶ କ୍ରମେ ଅପସରି ଯାଉଥିବା ବେଳେ ରେଭେନ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର କିଛି ତରୁଣ ଛାତ୍ର ସମସାମୟିକ ସମାଜର ପରିସ୍ଥିତି, ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଆଦର୍ଶ ଏବଂ ବାସ୍ତବତାଠାରୁ ଦୂରେଇଯାଇ କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ ଏକ ଜଗତରେ ବଂଚିବାକୁ ଏବଂ ସ୍ୱପ୍ନଦେଖିବାକୁ ତତ୍ପର ଥିଲେ । ଉଦାସୀନ ଥିଲେ ତାତ୍କାଳୀକ ବାସ୍ତବତା ପ୍ରତି । ସେହି ସମୟରେ ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁରଙ୍କ 'ଓରେ ସବୁଜ, ଓରେ ଅବୁଝ୍'ର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଏବଂ ବଙ୍ଗୀୟ କଲ୍ଲୋଳ ସାହିତ୍ୟଦ୍ୱାରା ଏହି ତରୁଣ ଗୋଷ୍ଠୀ ଅତିମାତ୍ରାରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ । ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧର ଘନଘଟା, ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନର ନାରା ଏମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିପାରି ନଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ସବୁଜ ଯୁଗର ଉଦ୍ୟୋକ୍ତାମାନେ ଥିଲେ ଅନ୍ନଦାଶଙ୍କର ରାୟ, ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ, କାଳିନ୍ଦୀ ଚରଣ ପାଣିଗ୍ରାହୀ, ଶରତ ଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖାର୍ଜୀ, ହରିହର ମହାପାତ୍ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଆହୁରି ଅନେକ କବି ଏହି ସବୁଜ ସ୍ରୋତରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ତରୁଣ ଛାତ୍ରମାନେ ନନ୍‌ସେନ୍ସ କ୍ଲବ ଗଠନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେହି କ୍ଲବ୍ ତରଫରୁ ମୁଖପତ୍ର ମଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଚାରିବନ୍ଧୁଙ୍କ ନାମର ପ୍ରଥମ ଅକ୍ଷର ଅନୁସାରେ ପତ୍ରିକାର ନାମ ରଖିଥିଲେ ଅବକାଶ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ 'ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି' ଗଠନ କରି ୧୯୩୩ ମସିହାରେ ଏହାର ଏକ ମୁଖପତ୍ର 'ଯୁଗବୀଣା' ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହି ସବୁଜ ଗୋଷ୍ଠୀର କବିମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଥିଲା ନିଜଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ଏକ ସୁନ୍ଦର ଚିର ସବୁଜ ବଳୟରେ ରୋମାଣ୍ଟିକ୍ ଚେତନାରେ ବାସ କରିବା । ବାସ୍ତବ ଜଗତର ଦୈନ୍ୟତା ଯେପରି ତାଙ୍କ ଜୀବନ ପରିଧିକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରୁନଥିବା ସ୍ୱପ୍ନର ଜଗତରେ ହିଁ ଶାନ୍ତିର ସନ୍ଧାନ ତାଙ୍କର ଅଭିମୁଖ୍ୟ ଥିଲା । ସବୁଜ କବିମାନେ 'କଳ୍ପନାରାଜ୍ୟ'ରେ ଅବତରଣ କରି ଏକ ଛାୟାଚ୍ଛନ୍ନ ରମଣୀୟତା ଭିତରେ ଜୀବନ ଜିଇବାର ଯେଉଁ ପ୍ରତ୍ୟାଶା ରଖିଥିଲେ; ସେଇ ପ୍ରତ୍ୟୋଶା ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ 'ପଳାୟନପନ୍ଥୀ' ଏବଂ 'ପଦ୍ମଭୁକ୍' (Lotus Eater) ବୋଲି ଯେଉଁ ମୋହର ମରାଯାଇଥିଲା; ତାହା ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହିନାହିଁ । କାରଣ ସେମାନଙ୍କୁ ସେହି ସାବୁଜିକ ଉପଲବ୍ଧି ବେଶୀ କାଳ ମୋହାବିଷ୍ଟ କରି ରଖିପାରିନଥିଲା । ଅନ୍ନଦାଶଙ୍କରଙ୍କର କଲିକତା ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ; ଓଡ଼ିଆ ଅପେକ୍ଷା ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଅଧିକ ମନୋନିବେଶ; କାଳିନ୍ଦୀଚରଣଙ୍କର ରୋମାଣ୍ଟିକ ଚିନ୍ତନ ସହ କିୟତ୍ ସମଦୃଷ୍ଟି କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଏବଂ କିୟତ୍ ମାର୍କ୍ସ-ଗାନ୍ଧୀ ମିଳିତ କାବ୍ୟ-ଇସ୍ତାହାର ଏବଂ ବୈକୁଣ୍ଠଙ୍କର ଆଧାତ୍ମିକତା ଓ ଆଧିଭୌତିକତାର ଜୀବନଯାତ୍ରା ଭିତରେ ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟ ବଦଳେଇ ଦେଇଥିଲା ତା'ର ଆତ୍ମିକ ଓ ଆଙ୍ଗିକ ପରିଚୟ; କାବ୍ୟ-ରୋମାଣ୍ଟିକତାର ପରିଧି ଭିତରୁ ଏ କବିମାନେ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ନହୋଇଥିଲେ ହେଁ ପ୍ରଥମ ନାମ-ରବୀନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭାବିତ ନବୀନ-ସବୁଜ କଲ୍ଲୋଳୀୟ ଭାବଧାରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ଅପସରି ନ ଆସିଥିଲେ ହେଁ ଏକ ମୌଳିକ ଏକକ କବିସ୍ୱର ଦେଇ ଉଦ୍‌ଭାସିତ ହୋଇଥିଲେ ଓଡ଼ିଆ କବିତାର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ । ଅନୁରୂପ ଭାବରେ କବି ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ମଧ ଚେତନାର ଯାତ୍ରା ସଙ୍ଗୀତରେ ଘଟିଥିଲା ଉତ୍ତରାୟଣ । ସେଥିରେ ଅବଶ୍ୟ ସଂଯୁକ୍ତ ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଆସିଥିବା ସଂଘର୍ଷ ଓ ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ଛାପ; ସବୁଜ କବିତାର ମୂଳ ସ୍ରୋତରୁ କିଂଚିତ୍ ଓହରି ରୋମାଣ୍ଟିକ୍ ଭାବ ବଳୟର ବିଷାଦ ଓ ନବୀନତାର ଅପୂର୍ବ କାବ୍ୟ ପରଶ ସହ ଆଧାତ୍ମିକତା ଓ ରହସ୍ୟମୟ କାବ୍ୟଚିନ୍ତନରେ କବି ବୈକୁଣ୍ଠନାଥଙ୍କର

ଲେଖନୀ ହୋଇଉଠିଥିଲା ପ୍ରେମିଳ, ସରଳ ପୁଣି ମୁଖର ।

କବି ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ବଡମ୍ବାଠାରେ ୧୯୦୪ ମସିହାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ୧୯୭୯ ମସିହାରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ଛାତ୍ରଜୀବନରୁ ହିଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ମିଳିଥିଲା । 'ଉତ୍ତରାୟଣ' ଏବଂ 'କାବ୍ୟ ସଂଚୟନ' ତାଙ୍କର ଦୁଇଟି ପ୍ରମୁଖ କବିତା ସଂକଳନ । କବି ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ ଆଦ୍ୟ ଯୌବନରେ ଲେଖିଥିବା କବିତାଗୁଡ଼ିକ ଥିଲା ପ୍ରେମ-ପ୍ରଣୟରେ ଭରା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବିଭୁଚେତନା ସହିତ ରହସ୍ୟବାଦୀ କାବ୍ୟ ଚିନ୍ତନର ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ ବୈକୁଣ୍ଠଙ୍କ କବିତ୍ୱ ଭିତରେ । ତା'ର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନରେ ବିଷାଦର କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ କୁଶଳତା ବୈକୁଣ୍ଠଙ୍କ କବିତ୍ୱକୁ କରିଥିଲା ସାନ୍ଦ୍ର ପୁଣି ଭାବଗର୍ଭକ । ଏପରିକି ବୌଦ୍ଧଦର୍ଶନ ଓ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିରେ ବି ତାଙ୍କ କବିତା ଥିଲା ଏ ଭିନ୍ନ ଜଗତର ଦ୍ୟୋତକ । ଅନେକ ଆଲୋଚକ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଅନେକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ରଖିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ମାୟାଧର ମାନସିଂହଙ୍କର ଅଭିମତକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ : "ତରୁଣ ବୟସରେ ବୈକୁଣ୍ଠନାଥଙ୍କ କବିତାରେ, ଏପରି ଏକ ଉଷ୍ଣତା ଓ ସାଙ୍ଗୀତିକତା ଦେଖାଦେଇଥିଲା, ଯାହା ସ୍ମରଣ କରାଇଦେଉଥିଲା ଇଂରାଜୀ କବି ସେଲୀଙ୍କୁ । କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର କଥା ଯେ, ସେ ଅଗ୍ନିକଣା, ସେ ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି, ପ୍ରକାଶ ଅତି ଶୀଘ୍ର ଉଭେଇ ଗଲା ଓ ରଖିଗଲା ଗଦା ଗଦା 'ଡଗ୍‌ରେଲ୍' ବାଜେ କବିତା ।" (ପୃ-୩୧୫, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ, ପରିମାର୍ଜିତ ନୂତନ ସଂସ୍କରଣ-୨୦୦୭) ମାନସିଂହଙ୍କର ଏହି 'ଡଗ୍‌ରେଲ୍' କହିବାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ପଛରେ ବୈକୁଣ୍ଠଙ୍କର ପ୍ରଗଲ୍‌ଭତା ଏବଂ ବିକ୍ଷିପ୍ତ କାବ୍ୟଚେତନାକୁ ହୁଏତ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ । ମାତ୍ର ଏତଦ୍‌ଭିନ୍ନ ମାନସିଂହଙ୍କର ଅନୁଶୀଳନ ଭିତରେ ଅବଶ୍ୟ ଅନୁଭବି ହେବ ଜଣେ ଆମରଣ କବିଙ୍କୁ । କବିତା ଯାହାଙ୍କର ଥିଲା ସାଧନ ଓ ସିଦ୍ଧିର ମୂଳ କେନ୍ଦ୍ର ଆଉ ଭିତ୍ତି ! କବିଙ୍କର ଜୀବନ, ଯୌବନ, ସ୍ୱପ୍ନ, ପ୍ରେମ ଏବଂ ପ୍ରଣୟକୁ ନେଇ ଯେଉଁ ସବୁ କବିତା ରଚନା କରାଯାଇଥିଲା ସେଥି ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ଥିଲା ରହସ୍ୟମୟ ଓ ବିଷାଦପୂର୍ଣ୍ଣ । ଆଦ୍ୟ ଯୌବନରେ ରଚିତ ତାଙ୍କ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ଯଦିଓ ଥିଲା ରୋମାଣ୍ଟିକ୍ ଚେତନାପୂର୍ଣ୍ଣ । ସପ୍ରସଙ୍ଗ 'ଯୌବନ ପୂଜା', 'ନିର୍ଜନ ଉପବନ', ପୌଷ ପବନ, ଶାରଦ ସ୍ପର୍ଶ ଓ କବି ପ୍ରେୟସୀ, ବର୍ଷା ସଙ୍ଗୀତ, ପ୍ରଣୟୀର ସ୍ୱପ୍ନ, ପ୍ରୀତି ଆବାହନ ପ୍ରମୁଖ କବିତାକୁ ସ୍ମରଣ କରାଯାଇପାରେ । ପ୍ରଣୟ, ରୋମାଣ୍ଟିକ ଭାବନା ମଧ୍ୟରୁ କ୍ରମେ କବି ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଯାତ୍ରା କରିଛନ୍ତି ଏକ ଅଦୃଶ୍ୟ-ଜଗତ ମଧ୍ୟକୁ । ବାସ୍ତବ ଜଗତକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରି କଳ୍ପନାଲୋକରେ ବିଚରଣ କରୁକରୁ ବିଷାଦବାଦୀ ଏବଂ ରହସ୍ୟବାଦୀ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । ଜୀବନର ଦୁଃଖ, ଦୈନ୍ୟ, ଉଦାସୀଭାବ, ନିରଶା ଭିତରେ ମୁକ୍ତିର ମାର୍ଗଖୋଜି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପା ଲୋଡ଼ିଛନ୍ତି । ବିଭୁପ୍ରେମରେ ପଡ଼ି ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି ଅଦୃଶ୍ୟଶକ୍ତି ନିକଟରେ । ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ତାଙ୍କୁ ଏହି ଭକ୍ତିଭାବନା ଏବଂ ଈଶ୍ୱରାନୁଭକ୍ତି କବଳିତ କରି ରଖିଛି । ଯାହାଫଳରେ ତାଙ୍କର କବିତାଗୁଡ଼ିକର ମୁଖ୍ୟ ଭାଗ ଭକ୍ତି ଏବଂ ଆତ୍ମସମର୍ପଣାତ୍ମକ । ୧୯୨୯-୧୯୪୩ ମସିହା ମଧ୍ୟରେ ରଚିତ ତାଙ୍କର କବିତାଗୁଡ଼ିକରେ ଏହି ଈଶ୍ୱରୀୟ ଭାବନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବୈକୁଣ୍ଠନାଥଙ୍କ କଥା ସ୍ମରଣକୁ ଆସୁ ଆସୁ ସ୍ୱତଃ ସ୍ମରଣକୁ ଆସିଥାଏ ତାଙ୍କର 'ଯାତ୍ରାସଙ୍ଗୀତ' କବିତାର ବିମଳ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ଏବଂ ଅଭିଭୂତ କରିପକାଏ ସମଗ୍ର ଅନ୍ତରାତ୍ମାକୁ । ଆଉ ତା'ରି ସହିତ ତାଙ୍କର କନ୍ୟା ସୁନନ୍ଦା ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ବୀଣାକଥା ଗମ୍ଭୀର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାରେ ଉବୁଟୁବୁ ସଂଗୀତର ଅପୂର୍ବ ଲହର । ଯାହା 'ଯାତ୍ରାସଙ୍ଗୀତ' କବିତାକୁ ଆକାଶବାଣୀ ମାଧ୍ୟମରେ କରିଥିଲା ଅଧିକ ଲୋକପ୍ରିୟ । କବିତାଟି 'ଶେଷଗୀତି' ଭାବେ ଯେତେ ପରିଚିତ ନୁହେଁ ତା'ଠାରୁ ଅଧିକ ପରିଚିତ ତା'ର ବିକଳ୍ପ ନାଁ 'ଯାତ୍ରାସଙ୍ଗୀତ' ଭାବରେ । 'ଯାତ୍ରାସଙ୍ଗୀତ' ମୁଖ୍ୟତଃ ଏହା ଏକ ରହସ୍ୟବାଦୀ କବିତା । କବିତାଟିରେ କବି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ ସମର୍ପଣ କରି ବିଗତ ଜୀବନର ସମସ୍ତ ଆସକ୍ତିରୁ ମୋହଭଙ୍ଗର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର ଏହି କବିତାଟି ଯେତେ ଦାର୍ଶନିକତାରେ ଭରା; ସେତେ ବିଷାଦରେ; ପୁଣି ଚରମ ରହସ୍ୟମୟତାରେ ପୁଣି ପ୍ରମତ୍ତ ଆନନ୍ଦବୋଧରେ ସିକ୍ତ; ପରମ ଭୋକ୍ତା ଭାବେ କବି ଦେଖାଇଛନ୍ତି ଭାକ୍ତିକତାର ପରାକାଷ୍ଠା । ସବୁକିଛି ପ୍ରାପ୍ତିର ଜୀବନରେ ଅପ୍ରାପ୍ତି ବୋଲି କ'ଣ ରହିଛି ତଥା ସମଗ୍ର ସଚରାଚରରେ ଯାହା ଅଛି ସବୁକିଛି ସେହି ବିଶ୍ୱନିୟନ୍ତାଙ୍କର ଭଳି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆତ୍ମସମର୍ପଣର ଭାକ୍ତିକତାର ସ୍ୱର ବେଶ୍ ବଳିଷ୍ଠ କବିଙ୍କର ଶେଷଗୀତିରେ :

"ଜୀବନ ପାତ୍ର ମୋ ଭରିଛ କେତେ ମତେ
ନ ଦେଲ କିଛି ବୋଲି କହିବି କି ହେ ଆଉ ?
ଜୀବନ ପ୍ରିୟତମ ହରିଛ ମୋ ଭରମ
ତରଣୀ ମୋର ତବ ସାଗରେ ବହିଯାଉ"

କବି ପରମ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା ସମ କୃତଜ୍ଞତା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଯେ ଯେପରି ତାଙ୍କର ଜୀବନ ରୂପକ ପାତ୍ର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରିଛି । ଜୀବନର ସୁଖ-ଦୁଃଖ ରୂପକ ଅନେକ ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ସେ ମୋହମୁକ୍ତ

ହୋଇଛନ୍ତି । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ ତାଙ୍କର କୃତଜ୍ଞତା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଅଭିଯୋଗ ନାହିଁ । ବରଂ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପା ସାଗରରେ ତାଙ୍କର ଅବଶିଷ୍ଟ ଜୀବନ ଅବଗାହିତ ହୋଇ ପାରି ହୋଇଯାଉ ସେହି ଅନାମୟ ଧାମକୁ ବୋଲି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଛନ୍ତି । ଆସକ୍ତି ଭରା ସଂସାର ଏବଂ ମାୟା/ମୋହ ମୁକ୍ତ ଜୀବନର ଅସାରତାକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିପାରିଥିବା କବି ତାଙ୍କର ଏ ଅଳ୍ପକାଳର ଜୀବନ ପ୍ରତି କୌଣସି ମୋହ ନରଖି ଏକ ଦିବ୍ୟ ଜୀବନ ପ୍ରତି ଆଶାୟୀ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଏହି ଜୀବନର ଯାତ୍ରାପଥରେ କେତେ ଯେ ଆତ୍ମୀୟ, ସ୍ୱଜନ, ପ୍ରିୟଜନଙ୍କୁ ପ୍ରଭୁ ଆଣି ତାଙ୍କୁ ଭେଟାଇଛନ୍ତି ଏବଂ ପୁଣି ହରଣ କରିନେଇଛନ୍ତି । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଲୀଳା ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ ନଥାଇ ସେ ହୃଦୟରେ ଭିଡ଼ି ଧରିଛନ୍ତି ସମ୍ପର୍କର ଡ଼ୋରମାନଙ୍କୁ । ହେଲେ ସେ ନିଜର ଅଜ୍ଞାନତାକୁ ସେହି ବିଭୁଙ୍କ କୃପାରୁ ବୁଝି ପାରିଛନ୍ତି । ବୁଝିଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ ଚେତନାର ଅଗ୍ରଗତି ନିମନ୍ତେ ଏ ସମସ୍ତ ଆତ୍ମୀୟ ରୂପକ ପଥଚାରୀମାନଙ୍କ ଭୂମିକାକୁ । ସମସ୍ତ କିଛି ଗତିଶୀଳ । ଆଗକୁ ବଢ଼ିଚାଲିବା ହିଁ ନିୟତି । ସୁଖ ଦୁଃଖ କେବଳ ଅଗ୍ରଗତିର ବାହକ ମାତ୍ର । ଏହାହିଁ ତାଙ୍କର ଉପଲବ୍ଧି :

"କୂଳର ଜନପ୍ରାଣୀ କେତେ ମିଳାଅ ଆଣି,
ନୟନ ପଲକରେ ଲୁଚାଅ ଜାଣି ଜାଣି
ବୃଥା ମୁଁ ଅଭିମାନୀ ହୃଦେ ଧରଇ ଟାଣି,
ମରତ ପ୍ରବାସୀ ମୁଁ ନଜାଣି ଆଣେ ।"

ଭାଗବତରେ ଆତ୍ମାକୁ ପକ୍ଷୀ ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇଛି । ଅନୁରୂପ ଭାବରେ 'ପକ୍ଷୀ' ବା 'ହଂସ' ହେଉଛି ଜୀବନର ପ୍ରତୀକ । ତଥା ତା'ର ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଏକ ଆଗମନ ଓ ପ୍ରସ୍ଥାନ ରହିଛି । କବି ଏଠାରେ ନିଜକୁ ମାନସ ହଂସଟିଏ ବୋଲି ଅନୁଭବ କରି ମୁକ୍ତିର ପଥରେ ଉଡ଼ିଯିବାକୁ ଚାହିଁଛନ୍ତି । ଅଜ୍ଞାନ ଓ ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରେ କାମନା ଓ ବାସନାର ମୋହରେ ବେଶୀଦିନ ଛନ୍ଦି ହେବାକୁ ସେ ଜନ୍ମି ନାହାନ୍ତି । ମନପକ୍ଷୀ ତାଙ୍କ ପଥହରା ନହୋଇ ନିଜ ଲକ୍ଷ୍ୟମାର୍ଗରେ ଉଡ଼ିଯିବ ଦିନେ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ଆଶାବାଦୀ ଏବଂ ଦିବ୍ୟକୃପା ପ୍ରାର୍ଥୀ । ନିଜ ରଚିତ ମୋହ-ଜାଲରେ ପଡ଼ିରହିବାକୁ ସେ ଚାହିଁ ନାହାନ୍ତି । ନିଜ କ୍ଷୁଦ୍ର କଳେବର, ତଥା କିଂତ କ୍ଷୁଧା-ତୃଷ୍ଣା ପାଇଁ ଅଜ୍ଞାନ ବଶତଃ ସେ ଆସକ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ସତ, ମାତ୍ର ଈଶ୍ୱରୀୟ ପ୍ରେମସୁଧା ଲାଭ କଲାପରେ ସବୁ କିଛି ତାଙ୍କୁ ମନେହୋଇଛି ତୁଚ୍ଛ । ମନ-ଆତ୍ମା-ପକ୍ଷୀ ତାଙ୍କ ଲଙ୍ଘି ଯିବାକୁ ଚାହେଁ ଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ରୂପକ ପାରାବାର ଏବଂ ଉତ୍ତୁଙ୍ଗ ହିମଗିରି । ନିଜ ରଚିତ ମାୟାଜାଲରେ ଛନ୍ଦି ହେଲେ ସେ ଏହି ଅଜ୍ଞାନତା ଭରା ସଂସାରରେ ଯେ ତାଙ୍କୁ ମୁକ୍ତି ମିଳିପାରିବ ନାହିଁ ତାହା ସେ ଅନୁଭବିଛନ୍ତି । 'ଯାତ୍ରାସଙ୍ଗୀତ' କବିତାର ସବୁଜ ପ୍ରାଣ କବି ଈଶ୍ୱରୋନ୍ମୁଖୀ ହୋଇଉଠିଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଦିବ୍ୟକୃପା ବଳରେ ଅନ୍ତରାତ୍ମା ତାଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଉଠିଥିବା ଅନୁଭବ କରି ବାରମ୍ବାର ସେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ କୃତଜ୍ଞତା ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି:

"ମାନସ ହଂସ ମୁଁ ମାନସେ ଯିବି ଉଡ଼ି,
ମୋ ଦୋଷେ ପଥହୁଡ଼ି ଭରମେ ଅବିରତ,
ଅଳପ ତୃଷ୍ଣା କ୍ଷୁଧା ଲଭି ତୁମରି ସୁଧା,
ତୃପତ ହେଲା, କେବେ ଲୋଡଇଁ ଏ ମରତ !
ନିଜ ବାସନା ଜାଲେ ବିକଳ ବିଧୃତ
ତିମିର ଅଜ୍ଞାନେ ମିଳେ କି ଅମୃତ ?

ଅମୃତର ସନ୍ତାନ ମାନବ; ଅଦିବ୍ୟ ଧାମରେ ଅମୃତର ସନ୍ଧାନ କଲେ ତାହା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନଥାଏ; କେବଳ ଭ୍ରମରେ ପଡ଼ିବା ହିଁ ସାର ହୋଇଥାଏ । ଜଗତର ସକଳ ସୁଖ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ପ୍ରେମ ଓ ପ୍ରଣୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନରେ ଲୁଚି ରହିଛି ମୋହମୁକ୍ତି ନିମନ୍ତେ ପ୍ରେରିତ କରେଇ ନେଉଥିବା ବେଦନାଟିଏ । ଯାହା ଜ୍ଞାନର ସ୍ପର୍ଶ ପାଇଲା ମାତ୍ରେ ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ । କବି ଯଦିଓ ସେହି ମାୟାଜାଲରେ ଘାରି ହୋଇଛନ୍ତି, ତଥାପି ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ମୋହମୁକ୍ତ ମଧ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି । ସଂସାର ବିପଣୀରେ ମୋହମାୟା ରୂପେ ଲୁଚି ରହିଥିବା ମହାକାଳ ବା ମୃତ୍ୟୁକୁ ଚିହ୍ନି ନପାରି; ସେଥିରେ ଲିପ୍ତ ରହି ନିଜର ବୃଥା ଅହଂକାର ଓ ଆତ୍ମବଡ଼ିମା ପିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ ଅନୁତପ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । ପାର୍ଥିବ ଜଗତର କ୍ଷଣଭଙ୍ଗୁରତା ତାଙ୍କୁ ବିଷାଦବାଦୀ କରିଦେଇଛି:

"ପଉଷ ତରୁ ମୁଁ ଗୋ ପଳିତ ମୋ ପତର
ନିରାଶା ପରଷରେ ଝରିଛି ଅକାଳରେ,
ନାହିଁ ତ ତେବେ ତିଳେ ଶୋଚନା ଖେଦ ମୋର
ହୃଦୟମଣି ମୋର ସାଗର ଅତଳରେ
ପରାଣ କୁଞ୍ଜେ ତାର ମୁରଲୀ ଧ୍ୱନି ।
ପରାଣ ପବନ ଗୋ ତା ଶୁଭ ଆଗମନୀ ।"

କବି ନିଜକୁ ପଉଷ ମାସର ତରୁ ପରି ଧୀରେ ଧୀରେ କ୍ଷୟଶୀଳ ହେଉଥିବା ଅନୁଭବ କରି ଶୁଖିଲା ପତ୍ର ସମ ନିରାଶାରେ ଝଡ଼ିଯିବା ପରି ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି ଅକାଳରେ । ଭଗବତ୍‌ଗୀତାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟର ଦ୍ୱାବିଂଶ ଶ୍ଳୋକ : " ବାସାଂସୀ ଜୀର୍ଣ୍ଣାନି ଯଥା

ବିହାୟ/ନବାନି ଗୃହ୍ଣାତି ନରୋପରାଣି ।/ତଥା ଶରୀରାର୍ଣ ବିହାୟ ଜୀର୍ଣ୍ଣା/ ନ୍ୟନ୍ୟାନି ସଂୟାତି ନବାନି ଦେହୀ" ଅର୍ଥାତ୍ ଯେପରି ମନୁଷ୍ୟ ଜଗତରେ ପୁରାତନ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ବସ୍ତ୍ରକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ଅନ୍ୟ ନବୀନ ବସ୍ତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ; ଠିକ୍ ସେହିଭଳି ଜୀବାତ୍ମା ପୁରାତନ ଶରୀରକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ନୂତନ ଶରୀର ଧାରଣ କରିଥାଏ । ଏହି ଆଧାତ୍ମିକ ଜୀବନଚକ୍ରର ପ୍ରସଙ୍ଗଟିକୁ କବି ଆପଣାର କାବ୍ୟିକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିରେ ଦେଇଛନ୍ତି ନୂତନ ରୂପ । ତେଣୁ ଅପସରି ଆସୁଥିବା ଜୀବନର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଭାବେ 'ପଉଷର ତରୁ' ଏବଂ 'ପଳିତ ପତର' ଭଳି ସାଂକେତିକ ଶାବ୍ଦିକ ରୂପକଳ୍ପ ମାଧ୍ୟମରେ କବି ଜୀବନର ଉତ୍ତରାୟଣ, ଅତିକ୍ରମଣ ଏବଂ ନୂତନତାର ସମ୍ଭାବନାର ଦିଗନ୍ତକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିଛନ୍ତି । ସେହିଭଳି ମଧ୍ୟ ସେହି ନିରାଶା ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋକ ବର୍ତ୍ତିକାଟିଏ ଜାଳି ଦେଇଛି ନିଜେ ନିଜ ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟରେ ବାସ କରୁଥିବା ହୃଦୟମଣି ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ ହୋଇ ଥିବାରୁ ବୋଲି କବି ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ବାହ୍ୟ ଚାକଚକ୍ୟଭରା ସଂସାରରେ ଯେଉଁ ମଣିର ବା ସୁଖର ସନ୍ଧାନ ସେ ପାଇପାରି ନାହାନ୍ତି । ତାହା ସେ ହୃଦୟର ଅତଳ ସାଗରରେ ଠାବ କରିଛନ୍ତି । ନିଜ ପରାଣ କୁଂଜରେ ପରମସତ୍ତାଙ୍କ ମୂରଲୀ ଧ୍ୱନିକୁ ସେ ଶୁଣି ପାରିଛନ୍ତି । କବିତାର ଉତ୍ତରଣ ମଧ୍ୟରେ କବି ନୈରାଶ୍ୟବାଦୀରୁ କ୍ରମଶଃ ଆଶାବାଦୀ ହୋଇଉଠିଛନ୍ତି । ଯାହାକି ତାଙ୍କର ଆଧିଭୌତିକ ଉତ୍ତରଣର ଉପଲବ୍ଧି ବୋଲି ଅଭିହିତ କରାଯାଇଥିଲା । ମୁକ୍ତିର ଶେଷ ସନ୍ଧାନଟିଏ ପାଇ ଆଶ୍ୱସ୍ତ ଅନୁଭବ କରିପାରିଛନ୍ତି କବି । କସ୍ତୁରୀ ମୃଗସମ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସୁଗନ୍ଧକୁ ଜାଣି ନପାରି ଅକାରଣେ ଅନେକ ଘାରିହେବା ପରେ ଅମୃତମୟଙ୍କ ସନ୍ଧାନ କରିଛନ୍ତି ନିଜ ମଧ୍ୟରେ । ଯାହା ତାଙ୍କୁ ତୀବ୍ର ଆଶାବାଦୀ କରିତୋଳିଛି । ସେ ବୁଝିପାରିଛନ୍ତି ଯେ ଜୀବନର ଯେତେ ସବୁ ଦେଣାପାଉଣା ସେହି ଲୀଳାମୟଙ୍କର ହିଁ ଭିଆଣ । ସେହି ସବୁ କରି କରାଇ ଅଛନ୍ତି । ସେହି ପରମ ପ୍ରଭୁ ହିଁ ପରମ ଦୟାଳୁ । ସେହି ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ, ଅସ୍ତି-ନାସ୍ତି ଆଉ ଜୀବନ-ମରଣର ଅସଲ ରହସ୍ୟ । ତେଣୁ ତାଙ୍କରି ପାଖରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ହିଁ କବିଙ୍କର କାମ୍ୟ । କବି ଉପଲବ୍ଧି କରିଛନ୍ତି ବିଭୂସ୍ପର୍ଶ ପାଇ ତାଙ୍କର ଜୀବନରୂପି ଜୀର୍ଣ୍ଣ ପଉଷ ତରୁ ପୁନଶ୍ଚପଲ୍ଲବିତ ହୋଇଉଠିବ । ଆଉ ତେବେ କି ଶୋଚନା !:

"ଜୀବନେ ଦେବା ନେବା ଭିଆଣ ସବୁ ତା'ର
ସେ ମହାଦାନୀ ହସେ ପରାଣେ ଦେଖୁ ନାହୁ ?
ତା' ପରଷେ ପଉଷ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଜୀବ ତରୁ
ପଲ୍ଲବିତ ଆହା ଶୋଚନା କିବା ଆଉ ?"

କବିତାଟିର ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବିଚେତନାର ରୂପାନ୍ତରଣକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିହୁଏ । ମନୁଷ୍ୟ ଅଜ୍ଞାନ ସତ ହେଲେ ଚିରକାଳ ଅଜ୍ଞାନତାରେ ଘୁରିବୁଲିବା ତା'ର ଭବିତବ୍ୟ ନୁହେଁ; କବି ଏହି ପଂକ୍ତିରେ ସେକଥାଟିକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଦେଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ କବି ଅନ୍ତର ପୁଲକିତ ହୋଇଉଠିଛି । ମୁକ୍ତିର ଦ୍ୱାର କ୍ରମେ ନିକଟରେ ବୋଲି ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ସେ । ପାପପଙ୍କିଳ ଭରା ମର୍ତ୍ତ୍ୟଧାମରୁ ସେହି ପରମ ପ୍ରଭୁ ହିଁ ତାଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବେ ତାହା ତାଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱସ୍ତ ତଥା ଆନନ୍ଦିତ କରିଛି । କବି ପୁଲକିତ ହୋଇ ଗାଇଉଠିଛନ୍ତି:

"ଚାଲରେ ଚାଲ ମନ ନିତ୍ୟ ମଧୁବନ
ଦେଖିବୁ ପ୍ରିୟ ରାସ, ଅଦୂରେ ଗୋଲକରେ,
ଅଦୂର ପଥେ ଆଜି ମିଳନ ତା'ର ସାଥେ
ବିଜୟ ରଥେ ତୋର ଜୀବନ ଆଲୋକରେ ।"

ଥରେ ଜୀବର ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳରେ ବିରାଜିତ ଥିବା ଚୈତ୍ୟସତ୍ତା ବା ଅନନ୍ତ ସତ୍ତା ସମ୍ପର୍କରେ ଜାଗିଉଠିଲେ, ସବୁ ବାଧା, ବିଘ୍ନ,ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଆପେ ମିଳେଇ ଯାଏ । ଘନ କୁହେଳି ଘେରା ପଥ ଆଲୋକସ୍ପର୍ଶରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଗଲା ପରି ଜୀବର ଗନ୍ତବ୍ୟ ପଥ ପରିଷ୍କାର ହୋଇଉଠେ; ସିଧା ସଳଖ ଅନ୍ତରାତ୍ମାର ଜାଗ୍ରତ ହେଲା ପରେ । ଶ୍ରୀଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଅନୁରୂପ ଏଠାରେ କବିଙ୍କ ଚେତନାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁଭବ ବାରି ହୋଇପଡ଼େ । ଦିବ୍ୟକୃପା ବଳରେ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିର ସଚେତନ ଆସ୍ପୃହା ଫଳରେ ସେ ଦିନେ ତା'ର କ୍ଷୁଦ୍ର ସତ୍ତାରୁ ମୁକ୍ତହୋଇ ବୃହତ୍ତର ଏବଂ ଅନନ୍ତସତ୍ତାଙ୍କ ସହ ଲୀନ ହୋଇ ପାରିବ ତା'ର ସମ୍ଭାବନା ସମୂହ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ରହିଛି । କେବଳ ସଚେତନତା ଏବଂ ଆସ୍ପୃହା ଆବଶ୍ୟକ । ବ୍ୟାକୁଳତା ବି ଲୋଡ଼ା, ଯାହା କବି ବୈକୁଣ୍ଠନାଥଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଛି । ସେ ଶାନ୍ତିର ସନ୍ଧାନ ପାଇଛନ୍ତି ବିଭୁଙ୍କ ଚରଣ ତଳେ । ତେଣୁ ବ୍ୟାକୁଳିତ ସେ ପରମଙ୍କ ସ୍ପର୍ଶ ପାଇଁ:

"ଧନ୍ୟ ହେବୁ ଆଜି ପୁଣ୍ୟ ଦରଶନେ,
କ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ସବୁ ପାପ ଦୁଷ୍କୃତିର ରାହୁ ।
ଜୀବନ ଦେବତା ମୋ ଜୀବନ ପଥେ ବିଜେ,
ତରଣୀ ମୋର ତା'ର ସାଗରେ ବହିଯାଉ ।"

କବି ପରମ ଆନନ୍ଦରେ ଗାଇ ଉଠିଛନ୍ତି ପରମ ପୁରୁଷଙ୍କ କରୁଣା ଏବଂ ଲୀଳାମୟତାକୁ । ତାଙ୍କର ପୁଣ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ଧନ୍ୟ

ହୋଇଯାଇଥିବା କହିଛନ୍ତି କବିତାରେ । ଗୁଣିଆର ସ୍ପର୍ଶରେ ବିଷ ଝଡିଗଲା ପରି ସତେକି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସ୍ପର୍ଶରେ ସବୁ ପାପ-କଳୁଷତା ତାଙ୍କର ଧୋଇ ହୋଇଯାଇଛି । ଦୃଷ୍ଟିରୁ ରାହୁ ତାଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରିଦେଇଛି, ଏହି ସକଳ ଆଶା ତାଙ୍କୁ ପୁଲକିତ କରିଛି । ଜୀବନ ଦେବତା କବିଙ୍କ ଜୀବନପଥରେ ବିଜେ କରିଛନ୍ତି, ଆଉ କି ଦୁଃଖ, କି ଶୋଚନା ଜୀବନ ତରଣୀ ତାଙ୍କ ଭବସାଗର ପାରି ହୋଇଯିବ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପାରୁ । ଶ୍ରୀ ଅରବିନ୍ଦଙ୍କ 'ସାବିତ୍ରୀ'ର ଉକ୍ତି "All can be done if god touch is there" ଏଠାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ମନେହୁଏ । ସବୁକିଛି ସମ୍ଭବ ଯଦି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସ୍ପର୍ଶ ରହିଛି ଭଳି ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ବି ବେଶ୍ ଆସ୍ତିକତାରେ ପରିପୁଷ୍ଟ ଯଥୋଚିତ ।

କବି ବୈକୁଣ୍ଠନାଥଙ୍କର କବିତାର ଏହି ଶେଷ ପଂକ୍ତି ଭିତରେ ପୁନଶ୍ଚ ସେଇ ଆକୁତି ଯେ: ତାଙ୍କର ଜୀବନ ରୂପକ ନୈକାଟି ତା'ର ଉତ୍ତରିତ ପରିଣତି ଆଡ଼କୁ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଅନନ୍ତଗମ୍ୟକୁ ଯାତ୍ରା କରୁ । ବୈକୁଣ୍ଠଙ୍କର ଏ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିରେ ଭରି ରହିଛି ଅନ୍ତହୀନ ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣ ଅନନ୍ତ ପ୍ରମାଣବୋଧ; ଯାହା ଭାରତୀୟ ଦାର୍ଶନିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପରମ୍ପରାରବାହକ ଅଟେ ।

ଅତୀତରେ ବୈକୁଣ୍ଠନାଥଙ୍କର ଏ କବିତାଟି ଅନେକ ପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ଆଉ ଯେତେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି; ସେତେବେଶୀ ଭାବଗମ୍ଭୀର ହୋଇଉଠିଛି ତାଙ୍କର କାବ୍ୟାଭିବ୍ୟକ୍ତି । ସପ୍ରସଙ୍ଗ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁରଙ୍କର ରାଗ-ରାମକେଲୀ, ତାଳ-ଦାଦରାରେ ୧୯୩୯ ମସିହାରେ ଲିଖିତ "ଆମାର ଜୀବନପାତ୍ର ଉଚ୍ଛୁଲିଗୟା" ଗୀତଟିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇପାରେ । ଯାହାର ଆରମ୍ଭ ଓ ଶେଷର ଦୁଇଟି ପଂକ୍ତି ବେଶ୍ ସମତା ରଖେ ଯାତ୍ରାସଂଗୀତର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିରେ : "ଆମାର ଜୀବନପାତ୍ର ଉଚ୍ଛୁଲିୟା ମାଧୁରୀ କରେଚୁ ଦାନ.../ତୁମି ଦାନ ନାଇ, ତୁମି ଜନ ନାଇ,/ ତୁମି ଜାବନାଇ ତାର ମୂଲ୍ୟେର ପରିମାଣ/ଘଙ୍ଘ ବିଦାୟ ନେବାର ସମୟ ଏ ବାର ହଲ.../ ମଧୁର ମରନେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିୟା ସାଂପିଆ ଯାବ ପ୍ରାନ ଚରନେ ।/ ଘଙ୍ଘ ତାର ଗୋପନେ ବ୍ୟଥାର ନୀରବ ରାତ୍ରି ହୋକ ଆଜ ଅବସାନ ।"

ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଏହି କବିତାରେ 'ଜୀବନ ପାତ୍ରକୁ ଉଚ୍ଛୁଳାଇ ଯେଉଁ ଜୀବନ ମାଧୁରୀ ପାନ କରିବାର କଥା ସହ ବିଭୁପ୍ରତି ଯେଉଁ କୃତଜ୍ଞତା ରହିଛି; ତାର ପରୀପୂର୍ଣ୍ଣତା ଓ ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣବୋଧରୁ କବି ଜୀବନର ସମଗ୍ର ଗୋପନ ବ୍ୟଥାକୁ ନୀରବ ରାତ୍ରି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରସନ୍ନ ଚିତ୍ତରେ ମୁଦ୍ରିତ ଚକ୍ଷୁ ବିହୁନେ ଅବସାନ ହେଉ ବୋଲି ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିର ସମଗ୍ରତାର ରହସ୍ୟମୟ ଜୀବନ ସଂଗୀତର ଉନ୍ମୀଳନ ବୈକୁଣ୍ଠର ଭାକ୍ତିକ ପରମ ଆକୁତି ଭିତରେ ପ୍ରାୟତଃ ଏକୀଭୂତ ଏବଂ ସମାନ୍ତରିତ । ଦୁଇ ବଳିଷ୍ଠ ଆଧ୍ୟାତ୍ମବାଦୀଙ୍କର ଦାର୍ଶନିକ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ, ଭାକ୍ତିକ ବିଭୁବୋଧର ଜିଜ୍ଞାସା ଓ ପ୍ରତ୍ୟାଶା ବେଶ୍ ଏକାତ୍ମ !

ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର କାବ୍ୟଚିନ୍ତନ ଏବଂ ଉତ୍ତରାୟଣର ଏକ ସମଷ୍ଟିଭୂତ ଏକକ ଭାବେ 'ଯାତ୍ରାସଙ୍ଗୀତ' କବିତାଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଏପରିକି 'ଯାତ୍ରାସଙ୍ଗୀତ'ର ଚିରକାଳିକ ଆସ୍ପୃହାର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନରେ ସଂଯୁକ୍ତ ପାଂଚଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ବିବାଦବୋଧ, ରହସ୍ୟମୟତା, ଦାର୍ଶନିକତା, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ସହିତ ଚିରନ୍ତନ ଆଶାବାଦ ବା ଆନନ୍ଦବୋଧକୁ ଏକତ୍ର ମିଶାଇ ଅନୁଧାନ କଲେ ହିଁ ଉପଲବ୍ଧି କରାଯାଇପାରିବ ବୈକୁଣ୍ଠନାଥଙ୍କର କାବ୍ୟାଭିବ୍ୟକ୍ତିକୁ ବୋଲି ଅକାତରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇପାରେ ।

ଅଧ୍ୟାପିକା, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ,
ସେମିଳିଗୁଡ଼ା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ,
କୋରାପୁଟ